

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття є викладом теоретичного й емпіричного дослідження компонентів гендерної ідентичності та їх прояву в процесі професійного самовизначення майбутніх психологів. Проведено емпіричне дослідження компонентів гендерної ідентичності майбутніх психологів та дано порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження складових гендерної ідентичності між вибіркою жінок та чоловіків.

Ключові слова: гендерна ідентичність, компоненти гендерної ідентичності (маскуліність/фемініність, самопрезентація себе як представника гендерної групи, усвідомлення належності до певної статі і опис себе з використанням категорій мужності/жіночності), особливості прояву гендерної ідентичності в майбутніх психологах.

Актуальністю теми є потреба вивчення психологічних проблем, що виникають у сучасній системі "професія – гендерні відмінності". Активізація гендерних досліджень спостерігалася в середині минулого століття в значній мірі завдяки феміністському рухові й обговоренню питань дискримінації жінок, у тому числі у професійній сфері [2, 6]. З точки зору цих досліджень, професійне самовизначення, з одного боку, є результатом впливу багатьох взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх факторів, у систему яких входить і гендерний аспект. З іншого боку, вибір професії і подальша професійна діяльність можуть впливати на гендерні ідентифікаційні моделі, гендерну ідентичність і відповідно на соціальні моделі поведінки особистості [4, 6].

Слід при цьому зазначити, що, незважаючи на деяку узгодженість думок, щодо співвідношення гендерних особливостей і особистісних факторів у розвитку професійної поведінки чоловіків і жінок, до цього дня багато методологічних та концептуальних питань залишаються дискусійними [3].

Ряд дослідників вказують на відсутність загальної теоретичної бази, суперечливість отриманих даних та термінологічні проблеми. Так, Т.В. Бендас підкреслює, що при вивченні гендерних відмінностей слід уникати тенденції до виведення загальних закономірностей з результатів конкретних досліджень, аргументуючи свою точку зору динамікою змін у соціумі критеріїв маскулінності і фемініності [3].

Сучасні теорії гендерних ролей увібрали в себе концепції маскулінності-фемініності як двох незалежних психологічних параметрів. Володіння ними й іншими рисами оцінюється як висока андрогенія [2]. Не зважаючи на дискусії, щодо оптимальності андрогенної моделі поведінки, розгляд її як деякої ідеальної моделі дозволяє усвідомити однакову привабливість якостей, які традиційно вважаються жіночими, і якостей, які ми звикли вважати чоловічими. Важливо при цьому підкреслити, що зміни в інтрапсихічних гендерних ролях у бік маскулінності, фемініності або андрогінії не можна оцінювати без урахування як соціокультурних норм і стереотипів, так і включення особистості в різні форми соціальної поведінки, у тому числі професійної.

Сучасні науково-практичні дослідження найбільш часто стосуються виявлення відмінностей у профілі професійних інтересів чоловіків і жінок, у професійній ефективності, кар'єрі, лідерстві (С. Бем, Б.С. Волков, Н.С. Пряжков та ін.). Виникає необхідність поглиблення уявлень про те, яким чином взаємопов'язаними і взаємозалежними гендерні типи та процес професійного самовизначення, що в цьому процесі є домінуючим: належність до певного гендерного типу або обрана професія впливає на зміну гендерних стереотипів маскулінності – фемініності. Важливо з'ясувати, наскільки сумірні ці зв'язки і чи відображають вони зміни в способі репрезентації "Я" і гендерної ролі. Так, з точки зору ряду авторів гендерні відмінності є складною системою біологічних, особистісних і середовищних детермінант, тому необхідно враховувати, що роль професійного самовизначення в становленні гендерної ідентичності опосередкована сукупом факторів й визначити значимість кожного - досить складне завдання.

Отже, актуальність і недостатнє вивчення зазначеної проблеми зумовили **мету нашого дослідження:** визначення особливості взаємозв'язку гендерної ідентичності та професійного самовизначення майбутніх психологів.

Відповідно до поставленої мети дослідження були встановлені такі задачі: 1. Уточнити зміст поняття гендерна ідентичність, його структуру та особливості; 2. Дослідити співвідношення між компонентами гендерної ідентичності та показниками професійного самовизначення майбутніх психологів.

Пристаючи до виконання першого завдання дослідження, варто розкрити зміст поняття "гендерна ідентичність" для розуміння розв'язаної проблеми. Визначимося, в найзагальніших рисах, не претендуючи на повноту, що то є - гендерна ідентичність.

Ряд дослідників гендерну ідентичність визначають як базову структуру соціальної ідентичності, що характеризує особистість з погляду її належності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш значуще, як сама людина себе визначає [6]. Поняття "гендерна ідентичність" включає взаємопов'язані компоненти: статева належність, сексуальна орієнтація, "сексуальні сценарії", гендерні стереотипи і гендерна перевага [1, 3, 6].

Гендерна ідентичність є більш широким поняттям, ніж статево рольова ідентичність, оскільки гендер включає в себе не тільки рольовий аспект, а й, наприклад, образ людини в цілому (від зачіски до особливостей одягу). Також поняття гендерна ідентичність не є тотожним поняттям сексуальна ідентичність. Сексуальна ідентичність може бути описана з точки зору особливостей самосприйняття і самопредставлення людини в контексті її сексуальної поведінки в структурі гендерної ідентичності.

Гендерна ідентичність - усвідомлення свого зв'язку з культурними визначеннями мужності та жіночності. Це поняття охоплює суб'єктивний досвід і являє собою психологічну інтеріоризацію чоловічих і жіночих рис у процесі взаємодії "Я та Інші".

У межах цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, не тільки характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інститутах суспільства (а також і зумовлена, або конструюється ними). Гендер, таким чином, трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організовує соціальну систему.

Жіноча ідентичність - відношення себе до категорії жіночої соціальної групи і відтворення відповідних гендерно-зумовлених ролей і самопрезентацій [1, 3, 5]. Конструювання жіночої ідентичності безпосередньо пов'язують зі специфічним "жіночим досвідом". Його отримують у процесі соціалізації дівчаток з дитячого віку, у створенні гендерно-нормованого способу значна роль інститутів соціалізації (сім'я, ровесники, а також ЗМІ, які відстоюють гендерні рольові стереотипи).

Сучасне суспільство пред'являє до поведінки дівчаток менш жорсткі вимоги, ніж до поведінки хлопчиків. Проте менша цінність "жіночого" в суспільстві ускладнює розвиток позитивної Я-концепції дівчинки, породжуючи проблеми створення жіночої ідентичності, особливо якщо дівчинка володіє високими соціальними здібностями і схильна лідувати.

Чоловіча ідентичність – категоризація себе як представника чоловічої соціальної групи і відтворення гендерно-зумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій [2]. Визнання та використання категоризації себе за ознакою статі залежить не тільки від індивідуального вибору, скільки біологічно обумовлена і соціально примусово. Центральною характеристикою чоловічої ідентичності є потреба домінувати, нерозривно пов'язана з чоловічою гендерною роллю.

Аналіз досліджень з проблем впливу гендерних факторів на професійне самовизначення дозволив констатувати, що в різних професійних сферах діяльності, успіх та висока ефективність є в людей не тільки різного віку, різного рівня освіти, з різними індивідуально-психологічними особливостями, але й з різноманітними гендерними факторами.

Прийнято вважати, що у сфері зайнятості існує асиметричне розміщення чоловіків і жінок у професійній структурі: ряд професій є практично або чоловічими, або жіночими. Однак такий жорсткий поділ для більшості видів професійної діяльності не виправданий і не має історичних коренів. У ряді країн в останні десятиліття жінки успішно пробиваються в традиційно чоловічі професії (судді, оператори та фахівці з інформаційних систем, економісти, архітектори).

Розглядаючи соціальну функцію професійної орієнтації, слід відзначити наявність гендерного впливу на самовизначення молоді у виборі професії. Так, наприклад, педагогічну освіту в багатьох випадках отримують дівчата, у той час як хлопці отримують технічну освіту. Дана тенденція відображає як психологічні, так й соціальні установки. Сфера освіти та виховання завжди являлась жіночою сферою трудової самореалізації, однак зараз система освіти потребує наявності педагогів технічних дисциплін.

Соціальні психологи Т.В.Бендас і А.В.Волков, бачачи причину цього не в біологічній особливості чоловіків і жінок, а в соціальних умовах, що складаються в тому чи іншому суспільстві [3, 4]. Вони встановили, що не існує будь-якої виробничої діяльності, яка виконувалася б в усі часи виключно людьми однієї статі. Соціальні чинники впливають на вибір жінками і чоловіками тієї чи іншої професійної діяльності та практика показує, що хоча жінки неохоче опановують сфери діяльності, де переважають чоловіки, уважаючи, що їх будуть уважати менш жіночними, проте цей чинник в останні роки все більше втрачає свою значимість. Одним із чинників, що перешкоджають участі жінок у чоловічих професіях, є негативне ставлення товаришів по службі - чоловіків до їхніх коллег жінок. Чоловіки і жінки пред'являють до професійної діяльності різні вимоги, бачать у ній джерело задоволення різних потреб.

Тетяна Вікторівна Бендас відзначала, що для чоловіків більш характерна конкурентна модель спеціаліста (домінантність, агресивність, упевненість в собі, егоцентризм, прагнення до влади), для жінок - поєднання конкурентної моделі з кооперативною (спрямованість на спілкування, альтруїзм, екстраверсія) [3]. Було виявлено, що жінки-спеціалісти сприймаються менш компетентними, особливо якщо підлеглі є прихильниками традиційних, а не егалітарних поглядів на професійні ролі жінок.

При дослідженні стилів керівництва жінок і чоловіків відзначається, що схильність до авторитарного і авторитарно-демократичного стилю керівництва,

який полягає у високій централізації керівництва, орієнтованого на завдання, частіше зустрічається в чоловіків, ніж у жінок; останні ж частіше використовують демократичний стиль керівництва – який характеризується розподілом повноважень, ініціативи та відповідальності між керівництвом та заступниками, керівництвом та підлеглими.

Так на відміну від чоловіків-керівників, які намагаються будь-яку структуру збудувати у вигляді вертикальної власної піраміди, жінки вважають за краще найбільш тонкі інструменти управління, збудовані на увазі до особистості. Іншими словами, жінки управляють за допомогою інструментів впливу, збудованих на горизонтальних зв'язках (мотивація, переконання), а чоловіки – на основі інструментів влади (примус та ієрархія).

Жінка володіє контактністю і практичністю мислення. Якщо чоловік може будувати довгострокові плани, розраховувати на довгострокову перспективу, то жінка вважає за краще конкретно гарантований результат, "тут і зараз" [1, 4].

Психологи стверджують, що якості ефективного професіонала мають загальну природу і напряму не залежать від статі. У чоловіків та жінок співпадаючими професійними якостями являються: уміння діяти в ситуації конфлікту та використовувати навички і здібності інших людей, протистояти тискові та відстоювати свою позицію.

Також на думку психологів успішні моделі професійної діяльності здійснюють ті спеціалісти, які незалежно від статі мають психологічний сценарій поведінки управління. Це означає, що чоловіки та жінки мають практично рівні психологічні можливості для управління підприємством.

Наше дослідження проводилось на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету, на вибірці, що складається з 52 майбутніх психологів, у віці від 17 до 19 років; з них 38 дівчат та 14 хлопців.

Поставлені завдання визначили хід емпіричної частини роботи, в якій ми виділимо наступні етапи: підготовчий, діагностичний, аналітичний.

Дослідження проводились за допомогою таких методик:

- методика на виявлення маскуліності та фемініності С.Бем;
- методика "ДДО" призначена для відбору на різні типи професій згідно класифікацією типів професій Є.О.Клімова;
- методика "Хто я такий" М.Куна, Зучера;
- методика "Я чоловік/я жінка";
- інтер'ю для визначення моделей ідентичності Дж.Марсія та С.Арчера.

Нами був проведений кореляційний аналіз даних, який дав можливість виявити значущі кореляційні зв'язки на рівні $p < 0,01$ та $p < 0,05$ між показниками гендерної ідентичності (маскуліності та фемініності) та широким спектром показників з методик Дж. Марсія, ДДО, Хто я, Я-чоловік / Я-жінка. Ці результати відображені в таблицях 1-2.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками маскуліності-фемініності та показниками професійного самовизначення, $N=52$

Показники	Ч-Ч	Ч-Т	ГІ	СІ	ПІ	ФІ	ДІ
Фемін.	255	-210		338*	-229	-161	-190
Маскул.	362**	365**	260	-261	341*	186	

Примітки: 1) нулі та коми опущені; 2) * – значимість кореляції на рівні 0,05; ** – значимість кореляції на рівні 0,01; 3) Ч-Ч (людина-людина), Ч-Т (людина-техніка), ГІ (гендерна ідентичність), СІ – (соціальна ідентичність), ПІ – (професійна ідентичність), ФІ – (фізична ідентичність), ДІ – (динамічна ідентичність).

Кількісний аналіз даних, отриманих під час проведення нашого дослідження дав наступні результати: показник маскуліності має додатні зв'язки з показниками професійного самовизначення Ч-Ч та Ч-Т на рівні $p < 0,01$. Також отримана значуща кореляція на рівні $p < 0,05$ між показником фемінінності та показниками Ч-Ч, та отримана негативна кореляція з показником Ч-Т. Таким чином, показники гендерної ідентичності майбутніх психологів корелюють з показником професійного самовизначення (людина-людина), що є дуже добре при професії сучасного психолога.

Таблиця 2

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками маскуліності-фемініності та показниками статусів ідентичності, $N=52$

Показники	МР	МШ	ПМ	ПО	ПП
Фемін.		256*	-194	-237	-270
Маскул.	291*	-215	298*		

Примітки: 1) нулі та коми опущені; 2) * – значимість кореляції на рівні 0,05; ** – значимість кореляції на рівні 0,01; 3) МР – (майбутня робота), МШ – (майбутній шлюб), ПМ – (плани на майбутнє), ПО – (плани одруження), ПП – (політичні переконання).

За методикою діагностики різних статусів ідентичності були отримані наступні коефіцієнти кореляції: показник маскуліності характеризується значущими кореляціями на рівні $p < 0,05$ між наступними показниками по методиці Дж. Марсії: МР (майбутня робота) та ПМ (плани на майбутнє). Цей факт дозволяє констатувати, що чим вище рівень маскуліності в майбутнього психолога, тим більше студента турбує майбутня робота.

Отримана негативна кореляція між показником маскуліності і показником МШ (майбутній шлюб) свідчить про відсутність планів на одруження у студентів юнаків і дівчат.

За цією методикою були отримані зворотні кореляції між показником фемінінності та наступними показниками ПМ (плани на майбутнє), ПО (плани одруження), ПП (політичні переконання).

На наш погляд, ці результати досить логічні і свідчать про те, що високий рівень маскуліності у майбутніх психологів характеризується планами на майбутню роботу, а високий рівень фемінінності характеризується планами на шлюб, та планами по завершенню та продовженню навчання.

Американським психологом Сандрою Бем були проведені дослідження, які показали, що гендерні якості багатогранні. Люди, які мають високі показники по маскуліності та фемінінності являються цілісними людськими істотами. Тих хто має низькі показники – відносять до психологічно нейтральних або незрілих особистостей.

Висновки. 1. Проведено теоретичний аналіз психологічних досліджень гендерної ідентичності та зроблено висновок, що гендерна ідентичність визначається як базова структура ідентичності особистості, що характеризує людину з огляду на її належність до чоловічої або жіночої статі та групи.

2. Розглянуто складові гендерної ідентичності, такі як, маскуліність, фемінінність, та відкрита психологом Сандрою Бем андрогінна модель. Також була розглянута методика С.Бем для діагностування психологічної статі та ступеню маскуліності та фемінінності.

3. Визначено, що процес самовизначення (професійного, життєвого, особистісного та ін.) відноситься до важливої складової досягнення ідентичності людини. Відповідно професійне самовизначення може бути розглянуто як важливий динамічний і процесуальний компонент у становленні ідентичності і його гендерної складової.

4. Експериментально доведено зв'язок гендерної ідентичності з вибором професійного самовизначення майбутніх психологів за допомогою батареї методик використаних під час проведення дослідження.

Подальший аналіз гендерних аспектів проблем ідентичності майбутніх психологів робить необхідним акцент на процесах соціальної ідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базика Є.Л. Особливості жіночої ідентичності періоду пізньої зрілості в залежності від їх соціального статусу / Є.Л.Базика // Вісник Одеського національного університету / Серія: Психологія. – 2009. – Т.14, Вип. 5. – С.12-20.
2. Бем С. Схема гендерної теорії / С.Бем // Психологічний обзор. – М., 1981. – 364 с.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – М., 2000.
4. Волков Б.С. Основы профессиональной ориентации / Б.С.Волков. – М.: Изд-во: Академический проект, 2007. – 265 с.
5. Крутикова О.О. Психологічні чинники конститування жіночої ідентичності / О.О. Крутикова // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 33. – С.48-54.
6. Кон І.С. Психология половых различий / И.С. Кон. – М.: МГУ, 1982. – 85 с.

Подано до редакції 30.09.2010